

UDK: 9 (584.4):002

Oyim NURQULOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti magistranti
E-mail: nurqulovaoyim999@gmail.com

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti dotsenti, PhD R.Muhammadiyev taqrizi asosida

THE HISTORY OF PRINTING AND PUBLISHING ACTIVITIES IN THE TURKESTAN REGION

Annotation

This article provides information about "Turkestanskiye Vedomosti" the first newspaper established in Central Asia in the second half of the 19th century. The article also highlights the articles published within the framework of the newspaper's program, as well as the main goals and objectives of the newspaper.

Key words: Konstantin Petrovich fon-Kaufman, colonial policy, Turkestanskiye Vedomosti, newspaper program, official and unofficial news, development of cotton production, public discontent.

ИЗ ИСТОРИИ ПРЕССЫ И ТИПОГРАФСКОГО ДЕЛА В ТУРКЕСТАНСКОМ КРАЕ

Аннотация

В данной статье представлена информация о газете «Туркестанские ведомости», первой газете, основанной в Средней Азии во второй половине XIX века. Также в статье освещаются статьи, опубликованные в рамках программы газеты, а также основные цели и задачи издания.

Ключевые слова: Константин Петрович фон-Кауфман, колониальная политика, Туркестанские ведомости, программа газеты, официальные и неофициальные новости, развитие хлопководства, народные недовольства.

TURKISTON O'LKASIDA MATBUOT VA MATBAA ISHLARI TARIXIDAN

Annotatsiya

Ushbu maqolada XIX asrning ikkinchi yarmida O'rta Osiyoda tashkil etilgan birinchi gazeta "Туркестанские ведомости" haqida ma'lumot beriladi. Shuningdek, maqolada gazetaning dasturi doirasida chop etilgan maqolalar hamda gazetaning asosiy maqsad va vazifalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: Konstantin Petrovich fon-Kaufman, mustamlakachilik siyosati, Туркестанские ведомости", gazeta dasturi, rasmiy va norasmiy xabarlar, paxtachilikni rivojlantirish, xalq noroziliklari.

Kirish. Insoniyat tarixini ilm-ma'rifatsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Turkiston o'lkasi XIX asrda Rossiya imperiyasining mustamlakasi bo'lgan davrida ommaga ma'lumot tarqatish maqsadida ilk matbuot va matbaa o'chog'i sifatida "Туркестанские ведомости"[6] gazetasi vujudga keldi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. "O'zbek matbaasi tarixidan" Boboxonov.A; Ushbu kitobda ilk matbaalar va ularning asoschilari haqida aniq va qiziqarli ma'lumotlar mavjud. O'rta Osiyodagi matbaalar bosmaxonalarning eng ko'pi Toshkent, Samarqand, Farg'ona vodiysidagi ilk matbaalar haqida keng qamrovli ma'lumot olish mumkin. Ernazarov T.E. Akbarov A.I. "Istoriya pechati Turkestana" (1870-1925).

Yuldashev.Z. "Razvitie knigoizdatelskogo dela v Uzbekistane"; "Turkison matbuoti tarixi" Ernazarov.T., Akbarov.A. kabi mualliflarning kitoblaridan ma'lumot olishimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada dastlab ma'lumotlarni tizimli ravishda to'plab chiqildi. Ushbu ma'lumotlarni to'plash jarayonida formatsiyaviy yondashildi. Tadqiqot metodologiyasining asosini izchillik, tizimlilik, qiyosiy va tanqidiy-tahlil metodlaridan foydalanildi. Barcha tarixiy tadqiqotlarda bo'lgani kabi ushbu maqolada ham qiyoslash metodidan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Rossiya imperiyasi O'rta Osiyoni XIX asrning oxirlarida bosib olgandan so'ng 1865-yilda Turkiston general-gubernatorligini tuzdi. Ushbu general-gubernatorlik tarkibiga Sirdaryo (1867), Farg'ona (1876), Samarqand (1887) va Zakaspiy (1897) oblastlari kirgan. Sirdaryo viloyatining markazi Toshkent shahrida joylashgan bo'lib 1-dan ushbu tarixiy voqeani eslatib o'tishdan asosiy

maqsad, ilk matbaa o'choqlari yuqori ma'muriy tashkilotlar tomonidan oblast markazida tashkil etilgan. 2-dan bu oblast xalqlari qadimdan xattotlik, kitobchilik san'atini yaxshi tushunar edi. Fikrimizning isboti sifatida "O'zbekiston SSR" tarixida yozilgan "Avesto" qo'lyozmasi eng qadimgi diniy "kitob" bo'lib, ushbu kitob mil.avvalgi VII-VIII asrlarda yozilgan. Bu qo'lyozma (200 kiyik) 12 ming qoramol terisiga yozilib, muqaddas kitob sifatida saqlanib kelinganligi, X-XII asrlarda Xorazm, Ray, Hamadon va Isfaxon shaharlarida kutubxonalar mavjudligi va bu shaharlar yirik madaniy markaz bo'lganligi haqida A.A.Semenovning asarida aniq tarzda ma'lumotlar berib o'tilgan[1].

Turkiston o'lkasining ilk vaqtli matbuoti sifatida "Turkestanskiye vedomosti" gazetasini olishimiz mumkin. Gazeta 1870-yil 28-apreldan boshlab chiqa boshlagan, ushbu kun Turkiston o'lkasida davriy nashrlarning tug'ilgan kuni hisoblanadi. Turkistonda gazetaga general-gubernator ixtiyorida bo'lgan harbiylar muharrirlik qilgan. Jumladan, gazetaning dastlabki 5 yilligida Turkiston o'lkasining birinchi general-gubernatori Fon Kaufman muharrirlik qilgan edi[2]. "Turkiston gazetasi"ning birinchi rasmiy muharriri piyoda ofitser N.A.Mayev edi, Mayev o'z navbatida O'rta Osiyoning ilk tadqiqotchilaridan biri bo'lib, o'lka geografiasiga va etnografiyasiga oid ko'plab asarlar muallifi hisoblanib, gazetaga 1870-1892 yillarda gazetaga muharrirlik qilgan. Keyingi yillardagi muharrirlari A.P.Romanovich (1892-1899), S.A.Geplener (1890-1901), N.G.Malitskiylar edi (1901-1907). Gazeta dastlab tartibsiz ravishda nashr etilgan. 1870-yil da 17 ta soni nashr yuzini ko'rgan bo'lsa, 1871-yildan boshlab gazeta muntazam ravishda haftada bir marta, 1903-yil dekabrda esa oyda uch marta, 1907-yil mart oyidan boshlab

bir oyda to'rt marta, nihoyat 1907-yil iyul oyidan boshlab, har kuni nashrdan chiqadigan bo'ldi. "Turkestanskije vedomosti" oxirgi soni 1917-yil 15-dekabrda nashr etilgan. Umumiy holatda gazetaning hammasi bo'lib, 48 yil faoliyat yuritgan davrida 640 ta soni[3] nashr etilgan.

Eng ko'p gazeta o'quvchilar Toshkent, Sirdaryo va Samarqand hududida bo'lgan. 1893-yilgacha gazeta kamida 225 va eng ko'p miqdori 300 nusxada chop etilgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 1899-yilga kelib 1500 nusxaga etdi. 1890-yilning boshida gazetaning Toshkentda 125 obunachisi bo'lgan holda, viloyatlar kesimida 149 nafar obunachisi bor edi[3]. Kitobxonlar gazeta o'quvchilar orasida nafaqat amaldorlar, balki shifokor, harbiy xizmatchilar, topograflar, muhandislar, agronomlar ham bor edi.

"Turkestanskije vedomosti" gazetasini nashr etishdan Rossiya imperiyasi manfaatdor edi. Chunki birinchi navbatda chorizmni ulug'lash, uning hokimiyatini mustahkamlab joylarda Rossiya imperiyasi siyosatini yoyishdan iborat edi. Gazetaning chop etilish dasturiga ko'ra ikki qismga bo'lingan: rasmiy va norasmiy. Rasmiy qismida asosan Turkiston general-gubernatorining buyruq va ko'rsatmalari chop etilgan. Norasmiy qismi esa asosan maqola, eslatma, felyetonlarni o'z ichiga olib, "Ichki yangiliklar", "Yangiliklar va eslatmalar", "Xorijiy xabarlar", "Mahalliy xronika", "Felyeton", "Atrofdan" va "Sankt-Peterburg" bo'limlari mavjud edi[2]. Felyeton bo'limida tarjima adabiyotlar ham nashr etilgan. Gazeta faoliyatining diqqatga sazovor jihati shundaki, u o'sha davrning ko'plab taniqli olimlari, yozuvchilari, taniqli madaniyat va jamoat arboblari hamkorlikka jalb etgan, xorijiy mualliflar, jumladan, rus adabiyoti yozuvchi va shoirlarining asarlarini nashr etgan. Gazetaning qaror va farmonlar bilan to'ldirilgan rasmiy qismi, mahalliy hayotdan turlicha mazmun va mavzudagi materiallarni o'z ichiga olgan norasmiy qismidan keskin farq qilgan. Bu xususida sharq olimlari, tarixchi va enograflarining nashrlari katta qiziqish uyg'otmoqda "Turkiston gazeta" sining mualliflar jamoasiga V.V. Bartold, N.A. Severtsev, A.P. Fedchenko, L.S. Berg, I.F. Mushketov va boshqalar kiradi.

Gazeta boshidanoq Rossiya savdo-sanoat kapitalining manfaatlarini, Markaziy Osiyoda o'z bazasini yaratish va savdo bozorlarini, birinchi navbatda, Rossiya to'qimachilik sanoatini kengaytirish istagini aniq belgilab berdi. Shu sababli ham gazetada o'lkadagi paxtachilikni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan. Xususan, gazetaning dastlabki sonida bu masalaning Rossiya imperiyasi sanoati va savdosini rivojlantirish uchun alohida ahamiyati ta'kidlangan. Fikrimizning dalili sifatida Turkiston gazetasining ilk sonida "Turkiston o'lkasida paxta etishtirish to'g'risida" maqola e'lon qilingan. Mana shunday mazmundagi paxtachilikni rivojlantirishga oid maqolalar gazetaning har sonida va muntazam ravishda chiqarilgan. (Ernazarov t istoriya pechati)

Paxtachilikni rivojlantirish maqsadida uning hosilini kengaytirish uchun paxtaning hind va amerika navlarini ekishni, paxta ekinlari hududini kengaytirish uchun yangi erlarni o'zlashtirish masalalarini gazetaning har sonida targ'ib qilindi[4]. Gazetaning qaror va farmonlar haqidagi turli xabarlar bilan to'ldirilgan rasmiy qismi mahalliy hayotdagi turli mazmun va mavzudagi materiallarni o'z ichiga olgan norasmiy qismidan keskin farq qiladi.

"Turkestanskije vedomosti" gazetasida asosan o'lkadagi iqtisodiy hayot masalalari yoritilgan. Gazeta boshidanoq Rossiya savdo-sanoat kapitalining manfaatlarini, Markaziy Osiyoda o'z bazasini yaratish va savdo bozorlarini, birinchi navbatda, Rossiya to'qimachilik sanoatini kengaytirish istagini aniq belgilagan holda faoliyat olib bordi.

Gazetaning har sonida sanoat va ishlab chiqarish masalalariga doir maqolalar chop etilgan.

Ushbu gazeta Rossiya imperiyasining rasmiy organi sifatida faoliyat yuritib, to'liq hukumat dasturiga amal qilgan holda Turkiston xalqlari hayotida mavjud bo'lgan ko'plab voqealarni, o'sha davrdagi ziddiyatlar, muammolarni, Rus mustamlakachilari tomonidan ikki tomonlama zulm ostida qolgan xalqning og'ir hayotini, shafqatsiz ekspluatatsiyasi, bosmachilarga qarshi kurashi aks ettirmagan. Gazeta atayin sukut saqlab va chor siyosati foydasiga bo'lmagan muhim ijtimoiy mavzularni doimiy ravishda chetlab o'tgan. Fikrimizning isboti sifatida Samarqand, Sirdaryo, Farg'ona viloyatlarida 1887-1897-yillarda 668 ta dehqonlarning norozilik chiqishlari bo'lgan[2]. Biroq, bu qo'zg'olonlarning hech birontasi Turkiston o'lkasi gazetasining rasmiy qismida ham norasmiy qismida umuman yoritilmagan. Bu davrda "Turkestanskije Vedomosti" gazetasida o'z sahifalarini ikkinchi darajali materiallar ya'ni savdo-sanoat, ishlab chiqarish, paxtachilikni rivojlantirishga doir maqolalar va ta'lim, adabiyot va san'at masalalarini yoritish bilan shug'ullandi[2].

Bir so'z bilan aytganda, Rossiya imperiyasi davrida gazetalar ko'plab nashr etilgan bo'lib, unda faqat mustamlakachilarning manfaatlariga xizmat qiluvchi ma'lumotlar chop etilgan. Jumladan, birinchi bosma gazeta "Turkestanskije vedomosti" ham Turkiston umumhukumatining organi sifatida hukmron ekspluatator sinflarning fikrini bayon qilgan holda ham gazetaning har sonida asosan sanoat va paxtachilikni rivojlantirishga doir maqolalar chop ettirgan edi. Shu sababli xalq ommasining og'ir iqtisodiy ahvoli, ularning bosmachilarga qarshi kurashish jarayonlari, qo'zg'olonlari umuman yoritilmagan.

O'rta Osiyoni xomashyo etkazib beruvchi hudud sifatida ko'rgan Rossiya hukumati uchun "Turkestanskije vedomosti" gazetasida ham shu maqsadda faoliyat yuritgan. Shu sababli ham gazetaning har sonida asosan sanoat va paxtachilikni rivojlantirishga doir maqolalar chop etilgan edi.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, birinchi bosma gazeta "Turkiston gazetasi" Turkiston umumhukumatining organi sifatida hukmron ekspluatator sinflarning fikrini bayon qilgan, shu sababli xalq ommasining og'ir iqtisodiy ahvoli, turkiston aholisining rus qo'shinlariga qarshi kurashi uning sahifalarida o'z aksini topmagan. Ammo, shunga qaramasdan, bosma so'zining paydo bo'lishi O'rta Osiyo xalqlari milliy madaniyati tarixida muhim voqea bo'ldi. Bu Sharqning rus bo'lmagan millatlari tillarida matbaa va matbaachilikning rivojlanishiga kuchli turtki berdi. Dastlabki gazetalarda Turkiston xalqi va ularning ustida yanada kuchliroq hukmronlik tizimini yaratish uchun qonun farmonlar va farmoyishlar chop etilgan. Rus hukumati tomonidan doimiy ravishda gazeta va jurnallar chop etilgan bo'lsada ularda asosan qishloq xo'jaligi va xomashyo ishlab chiqarishdagi hisobotlar va yangiliklarni o'z ichiga qamrab oladi. Shunday bo'lishiga qaramasdan ushbu dastlabki gazeta va jurnallar mahalliy xalq va mushtariylar uchun qiziqish uyg'otadi va keyinchalik ziyoli va ilmiy kishilar tomonidan dastgohlar olib kelinib, yangi bosmaxonalar tashkil etiladi, bu aholining savodxonligini oshirishga va millatning vatanparvarlik va o'zligini saqlab qolishga xizmat qiladi. Afsuski jaddidlar va matbaachilar tomonidan asos solingan bosmaxonalar, gazeta va jurnallar qisqa muddat davomida faoliyatini olib borib mustamlakachi hukumat tomonidan turli ayblovlar bilan faoliyatiga chek qo'yiladi. Shunday bo'lishiga qaramasdan, bizning jaddidlarimiz va ziyolilarimiz aholining bilim va ko'nikmalarini oshirishga tinimsiz harakat qilishgan va bular jaddidlarning asarlarida va gazetalarda o'z aksini topganligini guvohi bo'lishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Boboxonov A. O'zbek matbaasi tarixidan. – Toshkent: G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1978.

2. Ernazarov T.E. Akbarov A.I. Istoriya pechati Turkestana (1870-1925). - T.: O'qituvchi, 1976.
3. Юлдашев З. Развитие книгоиздательского дела в Узбекистане. - Ташкент: Узбекистан, 1969.
4. Чабров. Г.Н. Из истории полиграфии и издательства литературы на местных языках в революционном Туркестане (1868-1911).
5. Kudinova O.M. «Turkiston gazet» — O'rta Osiyodagi birinchi bosma gazeta sifatida (1870-1900). Muallifning qisqacha mazmuni. diss. ...kand. filologiya fanlari - M., Moskva nas'hriyoti. Universitet, 1982.
6. Шадманова С. Архивные документы – важный источник изучения истории периодической печати Туркестана. По материалам Центрального государственного архива Республики Узбекистан // Вестник архивиста. – Москва, 2009.
7. Алиназарова Д.В. Из истории Ферганского типографского дела. Электронный ресурс: <http://elibrary.ru/> [Дата обращения: 11.03.2025]